

*Буткалюк Г.В., ст. викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький інститут Університету «Україна»;
Коверко С.О., здобувач 5-го курсу
спеціальність «Право»,
Вінницький інститут Університету «Україна»*

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ГЕНЕЗА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ

THE HISTORICAL AND LEGAL GENESIS OF PARLIAMENTARISM IN UKRAINE

Анотація. У статті досліджується становлення і розвиток парламентаризму в Україні та узагальнення сучасної парламентської практики. Актуальність наукових досліджень парламентаризму пов'язана з кризовими явищами в українському суспільстві. Парламентаризм і становлення демократії мають як важливе наукове значення, так і виняткову роль, адже саме парламент втілює в собі той форум громадської думки, на якому може бути прийнято консенсусне рішення, що влаштовує всі сторони конкурентного політичного процесу. Від розуміння сутнісних ознак сучасного парламентаризму залежить його становлення та функціонування в реаліях нашої держави.

Ключові слова: парламентаризм, парламент, громадянське суспільство.

Abstract. The article examines the formation and development of parliamentarism in Ukraine and the generalization of modern parliamentary practice. The relevance of parliamentary research is linked to the crisis in Ukrainian society. Parliamentarism and the emergence of democracy are both of great scientific importance and of exceptional importance, for it is the Parliament that embodies the forum of public opinion at which a consensus decision can be made that suits all parties to a competitive political process. Understanding the essential features of modern parliamentarism depends on its formation and functioning in the realities of our state.

Keywords: parliamentarism, parliament, civil society.

Постановка проблеми. Парламентаризм, як правова та політична категорія, дуже складне, багатомірне явище. При визначенні парламентаризму, як предмета дослідження, виникає ряд проблем методологічного характеру. Поширення ідеї і принципів парламентаризму розглядається в сучасний період як фактор прогресивного розвитку суспільства. Наявність парламентаризму в країні обумовлюється і визначається саме функціонуванням сильного, конструктивного, авторитетного парламенту, де представник народу – депутат наділений рядом повноважень і реалізує їх у своїй практичній діяльності. Водночас парламентаризм – система державної влади, що базується на активній ролі парламенту у її здійсненні. Саме парламент втілює в собі той форум громадської думки, на якому може бути прийнято консенсусне рішення, що влаштовує всі сторони конкурентного політичного процесу. Завдяки такому представницькому характеру ідеї парламентаризму знаходять підтримку громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідженні проблеми парламентаризму склали роботи вітчизняних і зарубіжних вчених таких як: О.М. Бандурка, Ю.Г. Барабаш, Г.О. Василевич, А. З. Георгіца, В.А. Гошовська, Ю.Д. Древаль, А. П.Заєць, О.Л. Копиленко, Л. Кривенко, О.О. Майданник, Г. Нечипоренко, М.П. Орзіх,

В.Ф. Погорілко, О.Ф. Скаун, О.В. Совгіря, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, В.Я. Тацій, І.Я. Терлюк, Ю. Тодика, В.М. Шаповал, Ю.С Шемшученко та інші.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні становлення та розвитку парламентаризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прогресивний розвиток держави є неможливим без таких фундаментальних понять, як права та свободи людини, громадянське суспільство, правова держава, розподіл влади. До таких важливих правових феноменів також відноситься й парламентаризм. Система будь-якої сучасної демократичної держави не може існувати без інститутів парламенту, омбудсмену, органів місцевого самоврядування, конституційного суду, судів загальної юрисдикції, виборів, референдумів, тощо.

Як і в інших європейських країнах, представницькі установи в Україні мають давню та тривалу передісторію, багато в чому схожу із загальноєвропейською. Схожими були й етапи виникнення політичної влади. Перші згадки про перед витоки представницької влади на території сучасної України з'явилися ще за скіфських часів (VII ст. до н.е. – III ст. н. е.) у період виникнення у Північному Причорномор'ї рабовласницької монархії. Правив нею цар, наділений фактично безмежними повноваженнями, хоча в управлінні державою спирався на військову дружину та воєначальників. Найбільш впливові з них входили до складу царської ради, що виконувала дорадчі функції [6, с. 32]. Організація влади у містах-державах Причорномор'я – Ольвії, Пантікапеї, Херсонесі та ін. (V ст. – IV ст. до н. е.) була подібною до органів влади в містах-державах – це народні збори, що скорочено називалися «народ». Але не менш значну роль в управлінні полісом відігравала Рада міста – постійно діючий орган влади. Обиралася вона повноправними громадянами міста. Рада міста готувала рішення народних зборів, перевіряла кандидатури на виборні посади, контролювала діяльність виборних посадових осіб, і тому ольвійські декрети починалися словами: «Постановлено Радою і Народом» [7, с. 23].

В Україні ще за часів існування Київської Русі влада великого київського князя хоч і була великою, але не безмежною. Свої рішення він приймав за згодою «княжих мужів» – бояр, які разом з представниками духовенства, великих міст тощо входили до складу боярської ради. Членів ради, яких називали «думцями», на раду скликав великий князь. Вона була важливим дорадчим органом давньоруської держави. Боярські ради існували також у князівствах, які входили до складу Київської Русі [6, с. 35].

Наступним етапом становлення станового представництва в Україні стала доба Гетьманщини. Заснована в середині XVI ст. у пониззі Дніпра Запорізька Січ була християнською козацькою республікою. З самого початку її утворення вищим органом влади тут вважалася військова січова рада (січові збори, велике коло, козацьке коло тощо). Рада збиралася, як правило, тричі на рік: у перший день Нового року, на Великдень і на Покрову; але були й позачергові зібрання у випадках нагальної потреби. Брати участь у раді мали право всі члени козацького «товариства» [6, с. 40]. У новоутвореній Українській державі верховним органом влади стала Генеральна рада, яка трансформувалася із загальної військової ради запорізьких козаків в орган державної влади [5, с. 24]. Поступово змінювався і збагачувався її склад. Як зауважив М.С. Грушевський, уже 1632 р. на Корсунській раді з'являються елементи представництва – «зі всіх міст вибопних по п'ять чоловік», переважно з старшини городових козаків [4, с. 153-154]. З певною точністю можна визначити типовий склад Генеральних рад і рівень представництва на них, починаючи з Переяславської ради 1654 р.

Після ліквідації козацтва частина України підпорядковувалась Росії, інша – Австрії.

В середині XIX ст. розпочав свою роботу перший австрійський парламент – Рейхстаг, до якого входили й українські депутати, які висували вимоги щодо повернення захоплених земель, законодавчого закріплення права на землю, зменшення податків та запровадження ширшого самоврядування. З 1860 р. Галичина та Буковина здобули певну політичну автономію і право на власні парламентські установи – крайові сейми, на чолі яких стояв маршал, щ фактично виконував функцію спікера. Крайовому сейму був підпорядкований виконавчий орган – крайовий комітет. Але діяльність цих сеймів контролювалась і схвалювалась адміністрацією австрійського імператора. Отже, деякі українські землі (Галичина і Буковина) в ті часі також відчували якісь ознаки представницької влади, хоч і не сповна [2, с. 233]. Що ж до іншої частини України, то там під впливом російського абсолютизму про парламентаризм говорили лише в теорії.

22 січня 1918 р. Центральна Рада проголосила IV Універсал, де відзначався той факт, що УНР стає самостійною, незалежною, суверенною державою. Цим же актом Україна проголошувалась парламентською республікою, унітарною і демократичною державою. Законодавчі функції закріплювались за Центральною Радою. Отже, про Центральну Раду як парламентську установу можна говорити, починаючи лише з проголошення четвертого універсалу, адже саме ним вона наділялась функціями законодавчої та представницької влади [1, с. 21]. Центральною Радою також була прийнята Конституція УНР, яка запроваджувала принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Таким чином, Центральна Рада в процесі своєї діяльності виконувала функції, властиві парламентським органам уже в період її становлення. Однак статусу парламентської установи вона набула лише після прийняття IV Універсалу. Крім функцій законотворчої, установчої та контрольної, вона виконувала ще й конституційну функцію [2, с. 22-23]. Проте про український парламентаризм того часу теж не можна говорити як про завершений факт, оскільки в цей період почалася німецька окупація, що, крім усього іншого, означала ще й обмеження суверенітету.

Після ліквідації УНР на Україні запанувала радянська влада, яка заперечувала один з основних принципів парламентаризму – поділ влади. На початку 1919 р. була прийнята Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки, згідно з якою органами центральної радянської влади визнавались Всеукраїнський з'їзд Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських депутатів, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад та Рада Народних Комісарів. Вищою владою вважався з'їзд Рад, участь в якому брали лише представники панівного робітничого класу, формувався він у непрямий, багато ступеневий спосіб, до того ж був контрольований владою. Виключним повноваженням з'їзду Рад було затвердження, зміни і доповнення до тексту Конституції [2, с. 23].

У радянській Конституції УРСР 1937 р. зазначалося, що вищим органом державної влади є Верховна Рада Української РСР. Принципово новим положенням був перехід до загальних і прямих виборів. Строк повноважень Верховної Ради становив чотири роки. За багатьма ознаками (функції, структура) Верховна Рада УРСР може вважатись прикладом парламенту. Однак на той час реальним суб'єктом політичної влади була комуністична партія, яка довгий час здійснювала контроль та мала вплив на все суспільство і на Верховну Раду зокрема [2, с. 52]. При цьому свій вплив партія справляла, як правило, не за конституційними нормами. Таким чином, принципово відмовившись від ідей парламентаризму, радянська система все ж таки рухалась у напрямі до його принципів. Про це можна говорити, спираючись на приклад зміни виборчого права на пряме,

загальне, таємне і рівне. Але при цьому заперечувалося право вибору як таке, оскільки вибір міг бути зроблений лише на користь правлячої партії, тобто вибору в принципі не було. Адже тотальний контроль держави (комуністичної партії) нанівець зводив усі свідомі чи несвідомі кроки до демократичного способу правління. Крім того, ВР УРСР виконувала свої функції не на постійній основі, а її депутати працювали тут за сумісництвом.

Нова сторінка в українській політичній історії розпочинається з 1990 р., коли вперше за роки радянської влади вибори до Верховної Ради УРСР відбувалися за принципом плюралізму. Це дало змогу опозиційним комуністичній партії силам потрапити до складу законодавчого органу. Парламентська опозиція дістала назву Народної ради. Верховна Рада УРСР працювала на постійній основі, сесійно, а не лише в період скликань, як раніше. Робота цього органу регулювалася нормами тимчасового регламенту. Саме ці ознаки дають підстави стверджувати, що ще до проголошення незалежності України Верховна Рада УРСР, по суті, трансформувалася в інститут парламентського типу. За Верховною Радою було закріплено статус вищого представницького і єдиного законодавчого органу, що, по суті, трансформувало її у парламент як такий. Згодом почали вносити корективи у сферу компетенції представницького органу влади: було запроваджено інститут делегованого законодавства, були звужені повноваження Верховної Ради у сфері кадрових питань [2, с. 53]. З ухваленням Конституції 1996 р. було остаточно визначено структуру, компетенцію парламенту та інших гілок влади, а відтак і форму державного правління.

Таким чином, підсумовуючи розгляд правових та історичних умов становлення парламентаризму, зауважимо, що сучасній фаховій літературі можна зустріти різні погляди на формування і склад принципів представницької форми правління. Зокрема, концепція національного (народного) представництва складається з таких принципів: 1) національне (народне) представництво засновується Основним законом країни; 2) нація (народ), будучи носієм суверенітету, уповноважує парламент здійснювати від його імені законодавчу владу (а не суверенітет); 3) для найбільш ефективного функціонування законодавчої влади нація (народ) обирає до парламенту своїх представників – депутатів, сенаторів, представників (парламентаріїв); 4) робота парламенту характеризується особливими організаційними формами діяльності, а його рішення мають основоположний характер [3, с. 166].

Велике значення для розвитку парламентаризму в нашій країні мав конституційний процес. Наступного року після проголошення незалежності до парламенту було подано проект конституції (загалом чотири проекти були представлені у Верховній Раді України). Важливою складовою стали положення, спрямовані на розвиток парламентаризму в країні, зокрема модернізація законодавчого органу. У проекті Конституції 1992 року парламент був зазначений як Національні Збори України, що склалися з двох палат – Ради депутатів і Ради послів. Однопалатну структуру законодавчого органу було передбачено, але тільки як альтернативну двопалатному парламенту [4]. В інших проектах визначалося, що парламент є єдиним законодавчим органом, структура залишалася незмінною – однопалатною, варіювалася назва: Національні Збори України спочатку були змінені на Народну Раду України, а в останніх двох проектах залишилася назва Верховна Рада України. Перед прийняттям конституції був підписаний Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України від 8 червня 1995 р., який визначав «основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в країні на період до прийняття Конституції України» [5]. У зазначеному документі закріплювалося, що

Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади, до складу якого входить 450 народних депутатів, які обиралися шляхом загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні на чотири роки. Структура парламенту – однопалатна [5].

Протистояння законодавчої та президентської влади, спроби переходу від однієї політичної системи до іншої можна простежити за генезою положень, закріплених у законодавстві, політичних угодах і деклараціях, які стосувалися політичної гри та перерозподілу владних повноважень. До початку 90-х років політична система України характеризувалася «всеваддям парламенту» в державному устрої, що був рудиментом радянської влади. У процесі подальшого державного становлення і розвитку повноваження парламенту були значно змінені. У Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки 1978 р. зі змінами та доповненнями станом на 1995 р. (до підписання Конституційного договору) окремі повноваження були скасовані або передані іншим органам і посадовим особам. Коло повноважень Верховної Ради залишалось широким, однак був закріплений інститут президентства, як «глави держави та глави виконавчої влади, а Кабінет Міністрів України як орган державної виконавчої влади України» [6]. Конституційний процес супроводжувався різким протистоянням між представниками різних гілок влади у партійному середовищі: періодичні відмови різним фракціям у проходженні реєстрації; взаємні звинувачення у використанні нечесних методів. Певний етап боротьби за перерозподіл владних державних повноважень закінчився з прийняттям Основного закону України 28 червня 1996 року [7].

Вітчизняне законодавство дещо відстає від сучасних потреб і тенденцій, що зумовлює зміни у сфері прав людини, розвитку демократії, збільшення ролі народовладдя, стабілізації виборчого законодавства, запровадження інститутів народної законодавчої ініціативи та народного вето, внесення більшого кола питань для розгляду на референдумі (зокрема, затвердження міжнародних угод України з питань зміни території), розвитку інформаційного права, процесів комп'ютеризації багатьох сфер суспільства тощо. Конституційна компетенція парламенту України залишалася значною (особливо для перехідного періоду розвитку демократичної держави): Верховна Рада є єдиним органом законодавчої влади, приймає бюджет і має дієві засоби для контролю за діяльністю уряду.

Висновки. Отже, парламентаризм як система організації державної влади, що характеризується вагомою роллю парламенту як демократичного представницького органу, передбаченими конституцією демократичними можливостями активного впливу його на суспільне життя, має перспективи в нашій країні за умов розвитку структури політичної комунікації як процесу формування ідеології громадянського суспільства, коли демократія участі стане вирішальним чинником перетворення теоретичних засад парламентської реформи на непорушну і природну систему цінностей громадян України.

Список використаних джерел:

1. Шемшученко Ю.С., Мироненко О.М., Погорілко В.Ф., Фрицький О.Ф. Український парламентаризм: минуле і сучасне. К.: Парламентське вид-во, 2000. 368 с.
2. Тацій В. Я., Святоцький О.Д., Страхов М.М. Історія держави і права України: академічний курс. К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2010. Т.І. 580 с.
3. Єрмолаєв В. М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження). Х.: Право, 2015. 272 с.
4. Грушевський М.С. Історія України – Руси: К.: Наукова думка, 1991. Т.1. Ч.1. 1991. 736 с.

5. Конституційне право України: Підручник / за заг. ред. В.Л. Федоренка. – 4-е вид., перероб. і доопр.; передмова проф. В.М. Шаповала. К.: 2014. 727 с.
6. Бандурка О.М., Древаль Ю.Д. Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток: монографія. Харків: Харків.нац. ун-т внутр. справ, 1999. 278 с.
7. Шемшученко Ю.С. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. 350 с.
8. Кравченко В.В. Конституційне право України. К.: Атіка, 2015. 512 с.
9. Про проект нової Конституції України: Постанова Верховної Ради України від 01.07.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 37. Ст. 550.
10. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України: Конституційний договір від 08.06.1995 р. (втратив чинність на підставі Закону № 254/96-ВР від 28.06.1996 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 18. Ст. 133.
11. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність: До 15-річчя Конституції України і 20-ї річниці незалежності України. К.: Юридична думка, 2014. 328 с.
12. Конституція України. *Відомості Верховної Ради*. 1996. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show /254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

*Ваколюк С.М., д.філ. в галузі права,
доцент кафедри бізнесу і права
Вінницький інститут Університету «Україна»,
Мисак О.І., старший викладач
кафедри бізнесу і права
Вінницький інститут Університету «Україна»,*

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРУ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДРЯДУ

LEGAL NATURE AND FEATURES OF LEGAL REGULATION OF THE CONTRACT OF THE CONSTRUCTION CONTRACT

Анотація. На сучасному етапі виробництва і розподілу товарів, робіт і послуг договори становлять складну, багатогалузеву глобальну систему, що охоплює практично всі види взаємодії у державі. В системі суспільних відносин договори виконують низку важливих правових функцій, насамперед, це упорядкування цих відносин та формування їхньої правової основи. Вони також сприяють стабільності правопорядку, підтримці миру та безпеки, розвитку співробітництва на засадах рівноправності, а отже, роль і значення їх неухильно зростає. Необхідність реформування організації і функціонування правової системи, її адаптації до сучасних соціально-економічних, політичних умов, інтеграційних процесів, що пов'язані з підписанням Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом зумовлюють актуальність теми.

Ключові слова: договір, будівельний підряд, цивільне законодавство.